

ÚVOD

OBČIANSTVO BEZ HRANÍC ALEBO JEDINEČNOSŤ SVETOOBČANA

Občianstvo je samotnou svojou podstatou späté s určitým územím, na ktorom pôsobí nejaká moc. Príslušnosť k spoločenstvu obsahuje právo na ochranu štátom výmenou za poslušnosť vo vzťahu k inštitúciám. Občianstvo teda predstavuje *príslušnosť* k politickému zoskupeniu na pozadí *poslušnosti* vo vzťahu k autorite. Väzba definuje modalitu príslušnosti; povinnosť definuje zasa modalitu poslušnosti. Zvyčajne sa domnievame sa, že akékoľvek občianstvo sa môže rozvíjať iba v rámci hraníc určitého štátu. A že iné štáty za národnými hranicami ho uznávajú iba pod podmienkou, že poskytnú svedectvo o komunitárnej príslušnosti, ktorá sa prejavuje prostredníctvom politickej poslušnosti. Pritom tieto dva princípy, príslušnosť a poslušnosť, nekoexistujú celkom bez napätia. Ak objasníme toto napätie, odhalíme tiež spôsob, ako občianstvo prekračuje hranice, a dôvod, prečo občianstvo samotné vyzýva hranice prekračovať.

Dôvodom, prečo občianstvo osciluje medzi dvoma pólmi – pólom civilnosti, ktorý je spätý s príslušnosťou k nejakému združeniu, a pólom politického konania, spätým s poslušnosťou vo vzťahu k autorite – je to, že občianstvo, prinajmenšom jeho republikánska verzia, zahŕňa požiadavku odpútať sa od pôvodných spoločenstiev, aby bolo možné naplniť väzbu k abstraktnému politickému združeniu, akým je politické teleso. Republikánsky prístup totiž žiada od občana, aby sa vzdal určitých pôvodných komunitárnych väzieb, vďaka čomu si môže nárokovať titul toho, kto je zaviazaný čisto politickému zoskupeniu, akým je republika. Toto vystúpenie z pôvodných spoločenstiev sa, samozrejme, vyžaduje v mene politickej poslušnosti, teda v mene občianskych a civilných povinností vo verejnom priestore spoluobčianstva. Takto sa vynára napätie, ktoré nadobúda podobu individuálnej subjektívizácie.¹

Subjektívizácia je spôsob, akým sa jednotliviec singularizuje v konaní, pričom sa viac alebo menej oddeľuje, oslobodzuje sa od svojich pôvodných príslušností, od svojich pôvodných spoločenstiev, hoci sa často zdá, že koná práve v ich mene. Vzniká odstup medzi politickým subjektom, ktorým sa stáva svojimi politickými činmi a v nich, a jednotlivcom, ktorým je vtedy, keď potvrdzuje svoju špecifickú kultúrnu identitu.² Tento odstup, ktorý môže byť bolestivo prežívaný, je takisto jednou z problematických podmienok výkonu občianstva. Politická subjektívizácia si vyžaduje čiastočné zrieknutie sa pôvodnej identity (príslušnosti k spoločenstvu) a zároveň prejav vyjadriteľnej a namietateľnej singularity vo verejnom priestore, ktorá nepatrí k zdedenej a

¹ Podrobné rozvinutie tejto otázky pozri v [1].

² Hannah Arendt rozvinula toto rozhodujúce rozlíšenie medzi politickým aktérom ako „tým, kým som“, a „tým, čím som“, podľa charakteristik, na základe ktorých ma identifikujú. Pozri 5. kapitolu *Condition de l'homme moderne* ([2], 202 a n.). Toto rozlíšenie môžeme preformulovať ako opozíciu medzi singularitou a identitou a povedať, že „to, kým som“, je aktívna, politická singularizácia „toho, čím som“, na základe mojej sexuálnej, sociálnej, kultúrnej, národnej atď. identity. Porov. E. Tassin: *Qu'est-ce qu'un sujet politique? Remarques sur les notions d'identité et d'action* [3].

rekonštruovanej identite. *Vyhlasujeme*, že sme občanmi, a práve v tom zmysle predpokladáme rovnosť a spravodlivosť. Práve ako jedineční politickí aktéri, ktorí (sa) verejne manifestujú, a nie ako kultúrne rozmanití jednotlivci patriaci do rozličných spoločností, sme presvedčení o tom, že sme si rovní, podobní. Dobre totiž vieme, že komunitárna, kultúrna a sociálna príslušnosť, ktorými sa od seba odlišujeme, vedú k vzniku nerovností, a teda aj k nespravodlivosti. Pritom naše politické činy obsahujúce rôzne požiadavky a emancipačné nároky, ktoré nás charakterizujú – singularizujú nás a robia nás pozoruhodnými –, sú nositeľmi rovnosti, lebo sa dožadujú spravodlivosti.

Neexistujú teda vlastne dve rozdielne politické smerovania v závislosti od toho, či uprednostňujeme sociálnu väzbu a príslušnosť, alebo povinnosť a politickú poslušnosť? S prvým by korešpondovala produkcia civilnosti, to, čo by sme mohli nazvať „politikou civilizácie“, ktorá uhládza mravy, aby vyprodukovala „dobrého občana“, integrovaný sociálny subjekt. Dosahuje sa prostredníctvom občianskej výchovy a vzdelávania, prostredníctvom rozvíjania demokratickej participácie, vytváraním kolektívnych priestorov atď. Stojí za ním myšlienka, že čím väčšími občan participuje, tým menej oponuje alebo aspoň oponuje podľa určených a záväzných pravidiel, ktoré obmedzujú konfliktosť a podporujú pacifikovanú sociabilitu. Druhé smerovanie nepatrí k procesu civilizovania, ale je tvorené hrou konania spojeného s požiadavkami, kde sa naopak potvrdzuje rozdiel medzi aktérom – občanom, ktorým som, a členom spoločnosti, v rámci ktorých sa identifikujem. Táto emancipačná politika, prostredníctvom ktorej jednotlivci patriaci do rôznych spoločností žiadajú o uznanie vo verejno-politickom priestore ako čisto politické subjekty, ako plnoprávni občania, je vo svojej podstate neschopná civilnej miernosti, vytvárania sociálnych priestorov alebo životných podmienok, ktoré by zaručovali sociálnosť náležite integrovaných jednotlivcov. Je totiž v prvom rade odporujúca: Občianske konanie chápané v tomto zmysle neznamená integráciu do usporiadanej sociálnosti, ale spočíva naopak v odmietnutí tohto usporiadania, ktoré nedokáže vytvoriť usporiadanú a pokojne spolunažívajúcu komunitu bez toho, aby nevylučovalo tých, ktorí mu vzdorujú.

Nech už je to akokoľvek ťažké, alebo práve preto, že je to ťažké, ak chceme nájsť emancipačný význam občianstva – ktorý možno hovorí o jeho pravde, podstate či utópii –, obraz občianstva, ktoré sa vymanilo spod nadvlády autority a oslobodilo sa od podmieňujúceho začlenenia do kultúrneho spoločenstva, si žiada istú dávku predstavivosti. Zdá sa, že občianstvo sa prejavuje v revolučných časoch alebo počas vzbúr, keď politický aktér zatieni sociálne podliehajúcu bytosť alebo keď sa univerzalizovateľný politický subjekt potvrdzuje v rozpore s príslušnosťou k špecifickému spoločenstvu. Inými slovami, občianstvo sa za takýchto okolností ukazuje ako dvojité utópia: teoretická i praktická [4]. Pravda, bežný režim skúsenosti občianstva nie je režimom utopistov. Občianstvo, keďže môže nadobudnúť črtu utopickosti, má vždy charakter čohosi neukončeného, otvoreného, čohosi, čo by sme mohli označiť ako cezhraničné. Za týchto okolností sa občianstvo oslobodzuje od hraníc, otvára sa a zároveň otvára svet, ktorý je síce neurčitý, ale ktorý sa zároveň skutočne ponúka ako spoločný svet, no spoločný práve v dôsledku konfliktov a rozporov, uprostred ktorých sa vynára ako utopický horizont.

S touto otvorenosťou utópii, ktorú stelesňuje univerzalizmus revolúcií v každom zo

svojich špecifických historických prejavov (Londýn 1641, Philadelphia 1776, Port-au-Prince 1804, Paríž 1789, 1830, 1848, 1871, Moskva 1917, Berlín 1918, Sétif 1945, Madagaskar 1947, Budapešť 1956, Praha 1968, Berlín 1989, Tunis, Káhira, Bengházi, Deraa, Saná 2011...), na druhej strane korešponduje prázdnota ne-občianstva. Ľudia bez vlasti, utečenci, páriovia, ľudia bez dokladov, všetci na „negatívne“ poukazujú na „pozitívne“ občianstva: na ochranu, ktorú zaručuje príslušnosť k určitému politickému spoločenstvu, „právo mať práva“ (Hannah Arendt). Sú zbavení občianstva sú bezprávnymi odsúdenými na utajovanie, na seba utajovanie. Ak – ako píše Arendt – „svet nevidel nič posvätného v abstraktnej nahote ľudskej bytosti“ ([5], 287), zbavení práv, je to preto, lebo odopretie občianstva je odsúdením na neviditeľnosť. Ne-občania, ktorí sú zbavení viditeľnej podoby, nie sú ničím. Človek bez práv je neviditeľný človek; občan je viditeľný človek. Môže sa pohybovať s ostatnými vo verejnom priestore politickej viditeľnosti. Občianstvo je naj- cennejšie práve tam, kde chýba, alebo keď začne chýbať. Neviditeľné povoláva viditeľné.

Je preto dôležité vziať do úvahy spoločenské a politické pohyby, ktoré stelesňujú myšlienku občianstva otvoreného pluralite, tomu, čo je cudzie, schopného rozpoznať skúsenosti sociálneho zneváženia a nespravodlivosti či už vo vlastnej krajine, alebo za hranicami. Podľa slov aktivistov je to akési nové občianstvo, ktoré predpokladá a z núdze i samo produkuje verejný priestor. Verejný priestor je totiž výsledkom prejavovania sa, objavenia sa, ba dokonca vpádu plurality, niekedy v znepokojujúcich formách. Verejný priestor predstavuje priestor toho, čo sa objavuje, je miestom viditeľného. A jedine viditeľnosť spôsobuje, že tento priestor je spoločný. Spoločenstvo je vo svojom politickom význame dôsledkom verejnosti, a nie naopak. Vpadnúť do verejného priestoru, ako to robia tí, ktorých sa usilujeme udržať čo najďalej od politického života, znamená určitým spôsobom vystúpiť, teda vziať na seba istý vzhľad čiže tvar, ale nezvyčajným, doteraz nepoznaným spôsobom. Vďaka činom teda vznikajú politickí aktéri, ktorí si zaslúžia pomenovanie *občania*. Tak sa rodia politickí aktéri, je to ich singularizácia alebo politická subjektivizácia. Občianstvo sa dokazuje nesmiernou odvahou, príkladnou *virtú*, keď občan vystúpi pred všetkými a požaduje spravodlivosť, rovnosť, slobodu. Vpadnúť, odhodlať sa a zjaviť sa, politicky sa singularizovať oproti akejkolvek komunitaristickej identifikácii, to je zmysel prejavovania sa. Každá politika je prejavovaním sa. A každé prejavovanie sa je politické.

Ide teda o to, že sa zmenil význam občianstva: Už nie je dôležitá ani príslušnosť, ani poslušnosť, dôležitá je samotná politická aktivita, konanie, prostredníctvom ktorého aktéri v špecifických zápasoch dokazujú svoj občiansky záväzok, svoju starosť o vec verejnú a lásku k slobode, rovnosti, spravodlivosti. O postavení už nerozhoduje autorita štátu (hoci stále zabezpečuje práva späť s týmto postavením), ale občianska iniciatíva udeľuje titul občana. A uznané občianstvo sa už nerealizuje v rámci hraníc definovaných štátom, práve naopak, občianstvo definované spoločnými zápasmi za emancipáciu sa prejavuje a prežíva bez obmedzenia hraníc. Vzdialení od uzavretosti komunit a inštitucionálneho konformizmu, tí, ktorí bojujú za rovnosť a slobodu, prejavujú svoju singularitu občanov sveta, ktorý sa stal spoločným svetom práve vďaka ich zápasom.

Štyri štúdie, ktoré tu vychádzajú spoločne, narúšajú a dekonštruujú tradičnú, konvenčnú a sterilnú podobu občianstva, keďže uvažujú o tom, ako by v súčasnom

kontexte globalizácie, ktorá nie je nevyhnutne „mondializáciou“ v doslovnom význame tohto slova, mohlo občianstvo prekročiť hranice, aby nadobudlo svetovú dimenziu. Vychádzame

z Machiavelliho analýz, čo umožňuje relativizovať protiklad medzi jednotlivcom a občanom a uchopiť spôsob, ako si kolektívne konanie môže stanoviť občiansky cieľ, ako aj uvažovať o úlohe mocenských vzťahov pri vzniku takejto politickej angažovanosti (Ch. Lazzari). Ak sa občianstvo spája skôr s politickými činmi než s právami jednotlivcov, dokáže sa otvoriť kozmopolitickému horizontu. O aký svet však ide? A o aké občianstvo? Práve to sa pokúšajú – každá svojím spôsobom – definovať tri ďalšie štúdie. A to buď tak, že sa pokúšajú uvažovať o podmienkach diasporického či nomádskeho občianstva, ktoré by bolo menej *svetoobčianstvom* než občianstvom *vo svete* (E. Balibar), alebo vychádzajú zo skúmania situácie migrovania, pokúšajú sa definovať rôzne kozmoobčianske spôsoby bytia *vo svete* a zároveň definovať predstavy o tom, čo znamená byť cudzincom vo svete, ktorý sa stal svetom spoločným (E. Tassin). A napokon, pokúšajú sa opísať svet, v ktorom sa civilizovaný človek môže stať občanom, a to vtedy, ak tento svet nie je iba nihilistickou globalizáciou planetárneho trhového hospodárstva, alebo – ako vraví Gadamer – potupným vývozom Európy na všetky strany (F. Bonardel). Občianstvo sa tak chápe v závislosti od sveta, aký je občianstvo samo schopné rozvíjať. A tento svet rozvíja spolu s tým, ako rozvíja samo seba, v procese konania, zápasov a bojov, ktoré majú spoločné to, že sú zároveň jedinečnými prejavmi slobody a rovnosti.

Etienne Tassin

LITERATÚRA

- [1] TASSIN, E. – MURARD, N.: La citoyenneté entre les frontières. In: *L'homme et la société*. Paris: L'Harmattan, 160 – 161, 2/3 – 2006, p. 17 – 36.
- [2] ARENDT, H.: *Condition de l'homme moderne*. Paris: Calmann-Levy 1982.
- [3] TASSIN, E.: Qu'est-ce qu'un sujet politique ? Remarques sur les notions d'identité et d'action. In: *Esprit*, mars/avril 1997, p. 168 – 189.
- [4] L'homme est un animal utopique: entretien avec Miguel Abensour. In: *Mouvements*, 45 – 46, mai 2006.
- [5] ARENDT, H.: *L'Impérialisme*. Paris: Fayard 1982.